

NELJÄ ELEMENTTIÄ

Turun taidemuseo 23.11.2018 –

Neljä elementtiä viittaa antiikin Kreikassa muotoiltuun oppiin maailman rakenteesta. 400-luvulla ennen ajanlaskun alkua elänyt Empedokles oli antiikin filosofeista ensimmäinen, joka jakoi luonnon neljään alkuaineeseen: maahan, ilmaan, veteen ja tuleen. Aristoteleen kirjoitusten välityksellä oppi säilyi eurooppalaisen luonnontieteen lähtökoh-
tana aina uuden ajan alkuun.

Atomiteoria on sittemmin syrjäyttänyt elementtiopin, mutta maa, ilma, tuli ja vesi ovat edelleen keskeisiä arkiym-
määrityksen jäsentäjiä. Niiden ominaisuuksia kuvaavat vastakohtaparit, kylmä ja kuuma sekä kuiva ja kostea, vastaa-
vat välitöntä, kehollista kokemusta maailmasta. *Neljä elementtiä* -näyttely tarjoaa tilaisuuden tarkastella, millaisena
taiteilijat ovat nähneet ihmisen suhteen elementteihin ja fyysiseen todellisuuteen eri aikoina.

MAA

Maanpinnalta on matkaa planeetan rautapitoiseen ytimeen lähes 6400 kilometriä. Kallioperä, maankuoren ylin osa,
on Suomen alueella jopa 3000 miljoonaa vuotta vanhaa. Jään ja veden rapauttamasta irtaimesta aineksesta syntynyt
maaperä on suurelta osin muistumaa viimeisimmästä jääkaudesta. Jääpeite vetäytyi Pohjolan alueelta noin 10 000
vuotta sitten, mutta se muuttaa maisemaa edelleen: jäämassan painosta vapautunut maankamara nousee Meren-
kurkun alueella noin metrin sadassa vuodessa.

Myyteissä maa on elävä, ihmisen kaltainen organismi, jonka hengitys on yhteydessä ilmakehään ja jonka mielialaa
voi lukea tulivuorenpurkauksista ja maanjäristyksistä. Akseli Gallen-Kallela kirjoittaa, että syvä eläytyminen luon-
toon on ominaista suomalaisille, vaikka myyttisestä ajattelusta onkin jo aikaa sitten luovuttu: “Metsän kasvikunta
tulee läheiseksi ystäväksi, puitten keskuudesta alkaa erottaa melkein luonteita, ja eriluonteisille ihminen ilmaisee eri
asioita: toisia solakoille koivuille kuin lakkapää petäjille, toisia harmaille kelohongille kuin jylhän tummille kuusille”
(Kallela-kirja I, 1924).

Esko Männikön *UUPUU*-sarjan (2016) valokuvissa elämän ja kuoleman välinen rajaviiva on häilyvä. Hopeanharmaat
juurakot loistavat mustaa taustaa vasten kuin luonnon *memento mori* -asetelmat. Keloutunut puu ei tosiasiaa ole
eloton, vaan harmaan pinnan alla hyönteiset ja ihmissilmälle näkymättömät mikro-organismit tekevät taukoa-
matonta työtään. Vuosien saatossa puu muuttuu osaksi metsänpohjaa, jossa pieneliöt jatkavat pitojaan. Maa on jäl-
leen elävä, vaikkakaan ei animistiseen tapaan.

ILMA

Maapalloa ympäröi noin 100 kilometrin paksuinen kaasuvaippa, ilmakehä. Sen yläosassa sijaitsee niin sanottu
Kármánin raja, josta avaruuden ajatellaan alkavan. Happea sisältävän ilmakehän ansiosta Maa on elinkelpoinen. Kaa-
sukehä suojaa planeettaa haitalliselta säteilyltä ja varaa auringon lämpöä. Myös taivaansini on ilmakehän aikaansaan-
nosta: auringosta tuleva valo siroaa ilmakehän hiukkasista sinisinä aallonpituuksina. Auringon laskiessa ja noustessa
valo kulkee pidemmän matkan, jolloin siniset aallonpituudet leviävät laajemmalle ja ihmissilmä tavoittaa spektrin
punaiset ja oranssit värit.

Jatkuvasti muuttuva taivas valospektaakkeleinen on kiehtonut taiteilijoita aina, mutta 1800-luvulla realismin ja ulkoilmamaalauksen innoittamina siihen alettiin kiinnittää uudenlaista huomioita. Sääilmiöt, kuten pilvet ja sateet, alkoivat kiinnostaa taiteilijoita muussakin kuin symbolisessa mielessä. Esimerkiksi Eero Järnefeltin luonnosmaiset pilvitutkielmat ovat meteorologisesti tarkkoja päiväkirjamerkintöjä kesäpäivästä runsaat sata vuotta sitten. *Pilvitutkielman* (1884) kumpupilvet (cumulus) ovat nopeasti muotoaan muuttavia poutapäivän pilviä, jotka sopivissa olosuhteissa kehittyvät sataviksi kuuropilviksi (cumulonimbus).

Taiteilijoiden taivaita tarkastelemalla voi oppia tunnistamaan erilaisia pilviä ja ennustamaan säässä tapahtuvia muutoksia. Fanny Churbergin *Ukkospilviä*-maalauksen (1870-luku) kuuropilvi on jo saavuttanut korkeutta ja alkanut sataa. Pilven alapinnalle syntyvä varjo saa sen näyttämään harmaalta. Jopa 15 kilometrin korkeuteen nousevien cumulonimbusten alaosa muodostuu hattaramaisesta pilvimassasta ja yläosa tiheämmästä, usein alasimen muodon saavasta jääkiteisestä pilvestä. Jääkiteiden ympärille kerääntyy pisaroita, jotka satavat maahan vetenä tai rakeina. Lämpimän ja kylmän ilmamassan kohtaaminen saa aikaan voimakkaita nousuvirtauksia ja hankaa jäähiukkasia toisiinsa. Pilven sisälle syntyy sähkövarauksia, jotka purkautuvat salamointina ja ukkosena.

TULI

Tuli on korkeassa lämpötilassa tapahtuvan palamisen yhteydessä esiintyvä ilmiö, jossa palavasta aineesta, esimerkiksi puusta, syntyy kuumien kaasujen muodostamia valaisevia tulenliekkejä. Tulen haltuunotto on ollut ihmisen evoluution kannalta ratkaiseva käänne, jonka uskotaan tapahtuneen noin puoli miljoonaa vuotta sitten. Tuli tarjosi lämpöä ja valoa ja mahdollisti ilmastoltaan viileiden alueiden asuttamisen. Tarpeellinen, joskin arvaamaton tuli on ollut ihmisen ensimmäisiä palvonnan kohteita. Taiteessa tulelle on annettu symbolisia merkityksiä sekä tuhoavana että puhdistavana voimana. Orgaanisten aineiden palamisjätteen tuhka onkin hedelmällinen kasvualusta uudelle.

Monissa myyteissä tulen haltuunottoa kuvataan varastamisen metaforalla: tarinan nokkela sankari, eläin tai ihminen, anastaa tulen jumalilta ja vie ihmiskunnalle. Kreikkalaisessa myytissä sankarin roolin saa titaani Prometheus, joka tarun mukaan muovasi ensimmäiset ihmiset savesta. Vastoin Zeuksen tahtoa hän anastaa tulen Olympos-vuorelta ja vie sen ihmisten maailmaan fenkolin varressa. Rangaistukseksi tästä Zeus kahlitsee Prometheuksen kallioon ja määrää kotkan raatelemaan hänen maksansa. Kuolematon Prometheus kärsii kammottavan rangaistuksensa yhä uudestaan, kunnes Herakles vapauttaa hänet. Toisessa antiikin tarinassa kerrotaan nuoresta Ikaroksesta, joka isänsä neuvosta huolimatta lentää liian lähelle aurinkoa. Ikaroksen vahasta ja sulista tehdyt siivet sulavat auringon lämmössä ja nuorukainen putoaa mereen, joka tunnetaan Ikarianmerenä.

VESI

Avaruudesta katsottuna maapallo on sininen planeetta, jonka pinta-alasta suurin osa on valtamerien peitossa. Maan vesivarannot koostuvatkin pääosassa merien suolaisesta vedestä. Napajäätiköihin, jokiin, järviin ja maaperään varastoituneen makean veden osuus on vain muutama prosentti koko vesimäärästä. Makea, ravinnoksi kelpaava vesi on jakautunut maantieteellisesti epätasaisesti: toiset alueet kärsivät kuivuudesta kun taas toisilla makeaa vettä riittää vaikkapa pihanurmen kasteluun. Ihmisen aiheuttama ilmaston lämpeneminen kärjistää veden epätasaista jakautumista. Lämpötilan nousu vaikuttaa veden kiertokulkuun lisäten sateita sateisilla ja kuivuutta kuivilla alueilla. Vesi on

elinehto kaikelle elämälle, joten puhtaan veden saatavuuden varmistaminen on tärkeä ympäristönsuojelu- ja ihmisoikeuskysymys.

Kuvataiteessa meren avulla on kuvattu luonnon kesyttämätöntä voimaa. Romantiikan ajalla maiseman mahtavuutta saatettiin korostaa esimerkiksi purjelaivalla tai rannalla seisovalla ihmishahmolla. Suuren luonnon ja pienen ihmisen kohtaaminen on aiheena myös Ismo Kajanderin esineteoksessa *Titanic* (2001), jossa miniatyyrikokoa olevat ihmiset seilaavat jäävuoren murtamalla lautalla. Lienee selvää, etteivät matkalaiset selviä törmäyksestä naarmuitta.

Ilmaston lämpenemisen myötä yleistyvät sään ääri-ilmiöt, kuten hirmumyrskyt, paljastavat luonnon tuhovoiman ja kulttuurin haavoittuvuuden. Ekologisesta näkökulmasta elementtioppiin sisältyykin varsin ajankohtaista viisautta. Klassiset alkuaineet, kuten vesi ja maa, eivät ole ainoastaan materiaali- ja energiavarantoja, vaan korvaamattomia osia maapallon ekosysteemissä. Pienuudestaan huolimatta ihminen luontosuhteineen onkin ratkaisevassa asemassa maapallon elinkelpoisuuden säilymisen kannalta.

VIIDES ELEMENTTI

Aristoteleen kosmologiassa maailmankaikkeus jakautuu kahteen osaan: kuunalinen maailma koostuu maasta, vedestä, ilmasta ja tulesta sekä niiden ylösalaisesta liikkeestä. Taivas puolestaan on sisäkkäisten, ympyräliikkeessä olevien taivaankansien muodostama. Kuunylinen maailma taivaankappaleineen muodostuu ensimmäisestä alkuaineesta, eetteristä. Sanan muinaiskreikkalainen muoto *aither* viittaa puhtaaseen ilmaan, jonka ajateltiin olevan jumalten hengitysilmää.

Keskiajan latinankielisissä teksteissä eetteristä käytettiin myös nimitystä *quinta essentia*, viides alkuaine. Kvintesenssin uskottiin olevan mystinen, kaikkialla oleva, mutta vaikeasti tavoitettava aineen perusosa. Alkemistit pyrkivät pääsemään käsiksi kvintesenssiin ja valmistamaan sen avulla ikuisen nuoruuden salaisuuden, elämän eliksiirin sekä viisasten kiven, jonka uskottiin muuttavan epäjalot metallit kullaksi. Nykykosmologiassa kvintesenssillä viitataan maailmankaikkeuden kiihtyvän laajenemisen taustalla olevaan voimaan, niin sanottuun pimeään energiaan, jonka olemusta ei vielä tunneta.